

Вікторія ХОДУНОВА,
orcid.org/0000-0001-7751-9992
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) v.l.khodunova@gmail.com

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «ЦІННІСТЬ»: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Відповідно до актуальних суспільних запитів сьогодення, особливо актуальною постає проблема «цінності». Саме цінності є потужним чинником духовного розвитку, дієвою формою внутрішнього соціального контролю. Тому відповідне місце у нашому дослідженні посідає спроба знайти відповіді на питання щодо поняття «цінності». В дослідженні використовувались теоретичні методи: аналіз філософської, соціологічної та педагогічної літератури; узагальнення теоретичних підходів до проблеми «цінності» з метою окреслення її змістових особливостей. У статті розглянуто загальнонаукові положення щодо проблеми «цінності». Виокремлено понятійно-категоріальний апарат, за допомогою якого констатовано, що «цінність» розуміється як особистісний смисл певних об'єктів, явищ дійсності для людини, групи людей, суспільства в цілому; як ставлення людини, суспільства до об'єктів навколишнього світу. Запропоновано декілька класифікацій поняття «цінності», які склалися історично, та визначено можливі ознаки, за якими утворюється їх видове різноманіття: за об'єктом та метою засвоєння; рівнем узагальненості; способом вияву; роллю в діяльності людини; приналежністю – особистісні (індивідуальні), групові (колективні), суспільні, загальнонародні (національні), загальнолюдські. Узагальнення численних наукових джерел дало підстави розглядати унікальність впливу цінностей на духовний розвиток особистості, формування її внутрішнього світу, гуманістичного ставлення до навколишньої дійсності. Актуалізовано, з точки зору наукових джерел, різноманітність підходів до визначення поняття «цінності». Встановлено, що у сучасному науковому обігу поняття «цінність» використовується у близькому значенні з терміном «духовність», яке є однією із форм суспільної свідомості: видом людської діяльності, що відбиває дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних ідеалів.

Ключові слова: цінність, культурна спадщина, духовність.

Victoriia KHODUNOVA,
orcid.org/0000-0001-7751-9992
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education
Ukrainian State Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) v.l.khodunova@gmail.com

GENESIS OF THE CONCEPT “VALUE”: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

In accordance with the current social demands of today, the problem of “values” becomes especially relevant. Values are a powerful factor in spiritual development, an effective form of internal social control. Therefore, an attempt to find answers on questions about the concept of “value” occupies a relevant place in our research. Theoretical methods were used in the research: analysis of philosophical, sociological and pedagogical literature; generalization of theoretical approaches to the problem of “value” in order to outline its substantive features. The article discusses general scientific provisions regarding the problem of “value”. The conceptual-categorical apparatus is singled out, with the help of it, it is stated that “value” is understood as the personal meaning of certain objects, phenomena of reality for a person, a group of people, society; as a person’s, society’s attitude to the objects of the surrounding world. Several classifications of the concept of “values”, which have developed historically, possible signs are determined, according to which their types of diversity are formed: by object and purpose of learning; level of generalisation; method of detection; role in human activity; belonging – personal (individual), group (collective), public, country-wide (national). The generalization of numerous scientific sources gives a reason to consider the uniqueness of the influence of values on the spiritual development of the individual, the formation of its inner world, humanistic attitude to the surrounding reality. From the point of view of scientific sources, the variety of approaches to defining the concept of “value” has been updated. It was established that in the modern scientific circulation the concept of “value” is used in a close sense with the term “spirituality”, which is one of the forms of social consciousness: a type of human.

Key words: value, cultural heritage, spirituality.

Постановка проблеми. В сучасних складних умовах для України, що зумовлюються низкою соціальних, економічних та культурних проблем, на порядок денний поставлено проблему цінностей, які є невіддільними від духовного поступу, морального самовдосконалення, віри. Саме цінності в сучасних умовах є визначальним чинником, який здатний не тільки інтегрувати суспільство, але й впливати на глобалізаційні виклики, які стоять перед людством. Затребуваність проблеми цінностей зумовлює теоретичну актуальність дослідження обраної теми. Тому відповідне місце у нашому дослідженні посідає спроба знайти відповіді на питання щодо поняття «цінності».

Аналіз досліджень. Звернення до наукового дискурсу з проблеми цінності засвідчив, що це питання на сучасному етапі стає особливо актуальним. Науковці проводять дослідження в таких аспектах: теоретичні дослідження філософії цінностей (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, О. Рудницька, О. Сухомлинська та ін.); ціннісні зміни в умовах глобалізації, трансформації освітніх, професійних, політичних і культурних систем у напрямку утвердження демократичних свобод, нових моральних норм та цінностей (Д. Белл, П. Блау, Ж. Бодрійяр, Р. Інгларт, М. Кастельс, Дж. Рітцер, Н. Смелзер, Е. Тоффлер, Г. Хофстед та ін.); суспільні та соціокультурні зміни, що визначають цінності як певний нормативний стандарт (Е. Дюркгайм, Т. Парсонс, В. Томас та ін.); структура та динаміка духовних цінностей (С. Горбенко, А. Гжегорчик, А. Козир, О. Комаровська, Л. Масол, О. Отич, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Реброва, М. Роганова, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Хижна, В. Федоришин, В. Черкасов, Г. Шевченко, О. Щолокова та ін.); пошук нового «ціннісного консенсусу» в сучасному українському суспільстві (В. Дудченко, І. Кононов, Н. Пустовіт, Ю. Савельєв, Ф. Семенченко та ін.).

Мета статті. Здійснити теоретико-методологічний аналіз та окреслити основні наукові підходи до визначення поняття «цінності».

Виклад основного матеріалу. У словнику основних філософських термінів поняття «цінності» трактується як явища і процеси духовного чи матеріального характеру, що мають позитивну або негативну значущість для окремого індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому, здатні слугувати їхнім інтересам і цілям; «важлива і потрібна річ, що має привабливочу вартість»; «критерії для оцінки» (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Вперше важливі положення щодо визначення, «як те, що є внутрішнім утворенням, що харак-

теризує духовний розвиток людини», означив П. Лапі і Е. Гартман. За дослідженнями вчених, цінності не мають зобов'язуючої необхідності; існують незалежно від реалізації в дійсності; мають характер абсолюту і принцип їх пізнання може бути тільки апіорним; цінності є умовою можливості не тільки благ, а й етичних феноменів. М. Гартман робить висновок про подвійний вигляд «цінностей», бо «людина надає перевагу не більш високим, а більш низьким цінностям, а нижчі цінності мають більшу значимість в порівнянні з вищими, тоді як вищі мають перевагу у цілеутворенні реалізації сенсу життя» (Федорова, 2015: 105-109).

Л. Паньків доводить, що «цінності» є об'єктом спеціального теоретичного інтересу і отримали статус самостійного наукового поняття в епоху Середньовіччя. В цей період цінності пов'язувалися з божественною сутністю, набували релігійного характеру. Через положення філософів Стародавньої Греції: Геракліта, Демокрита, Платона, Аристотеля щодо цінності буття, як то, «добро – зло», «щастя – нещастя», «багатство – бідність» та ін., закріпилося усвідомлення ціннісних категорій, норм, цілей і ідеалів (Паньків, 2021: 56-60). Їх оригінальні думки і погляди визначають ціннісну спрямованість, у тісному зв'язку із суспільною практикою, що покликана відповідати її потребам, орієнтаціям та вимогам, бути «цінними» (доброчесність, душа, розум), «хвалимі» (доброчесності, дії яких викликають похвалу), «можливі» (сила, краса, багатство, влада) (Кавалеров, 2002). Епоха Відродження висунула на перший план цінності гуманізму. Поняття «ціннісного консенсусу», обґрунтування правильності чи хибності дій, які спрямовані на вибір засобів при досягненні певної мети, знаходимо в епоху Просвітництва, де поняття «цінності», набувають самостійного наукового значення і розглядаються як самостійний і важливий феномен буття людства (А. Гельвецій, І. Бентам, Д. Миль). Філософи епохи Просвітництва сутність «цінності», вбачають: у свідомості людини, що має особливий статус добра, досконалості (І. Кант); ідеї «абсолютної цінності культури», що являє собою іманентний момент абсолютного і характеризується нескінченною цінністю (Г. Гегель); ідеалістичному світогляді (Т. Лотце); «нормі», «абсолютній оцінці», «всезагальному законі», як вічної вимоги чи загальної значимості, що знаходиться над особистістю та природньо-необхідними процесами (В. Віндельбанд); самостійному царстві, що знаходиться «по ту сторону об'єктів та суб'єктів» (Г. Ріккерт); «чуттєвих обра-

зах» (К. Коген, П. Наторп); прагненнях і цілях людини (М. Шеллер).

Цінною для осмислення є погляди представників культури в Україні, що дають можливість розглянути «цінності» не за результатами, а за тими моральними мотивами, що спонукали до дій. Зокрема, І. Котляревський зазначає, що найважливішим аксіологічним принципом постає правда, яка поєднується з народністю. Своєю чергою, Є. Гребінка обгрунтовує ідею морально-естетичної цінності. П. Гулак-Артемівський значне місце відводить «добрості», яка осмислюється з гуманістично-просвітительським уявленням про добро та зло. П. Куліш однією із цінностей визначає душу людини, адже «в цьому глибокому колодязі» прихована сутність самої людини, її поетичний дар, і це те місце, де відбувається спілкування з Богом. Погляди І. Франка зосереджуються на цінностях, що сприяють загальнолюдському прогресу: свобода, як вищий ідеал, вільна праця, сама і людина – найвища цінність. На єдність людини і постійного оновлення природи вказує своєю творчістю Л. Українка. З погляду Т. Андрієвського, «культура – це ДНК нації», її унікальність та високий рівень дозволяє інтегруватися у світову культуру і стати рівноправним членом цивілізованого світового співтовариства. Н.Северин уважає, що цінності української культура тісно пов'язані з вільнолюбством, повагою до освіченої людини, до жінки-матері, миролюбством, тонким розумом, м'яким характером у сімейному житті, поетичною мрійливістю, витонченістю смаку, патріотизмом (Северин, 2019).

Слушною є позиція Й. Фіхте, який зазначає, що: «все, що було коли-небудь велике і мудре серед людей, ті благодійники роду людського, імена яких я читаю в записках світової історії, і багато з тих, заслуги яких залишились, не зберігши імен, – всі вони працювали для мене, я пожиною плоди їхньої праці» (Фіхте, 2000: 331-334).

У Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення «цінностей» (від 14 січня 2020 року № 440-IX) зазначено, що «цінності» – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні, відповідно до законодавства України.

Здійснений у процесі дослідження аналіз нормативно-законодавчих документів в Україні, дав змогу виокремити тотожне до поняття «цінності», поняття «культурної спадщини», яке визначається як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь культурних цінностей: пам'ятки історії – будинки, споруди, пам'ятні місця та

предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком науки, техніки, культури, життям і діяльністю видатних діячів; пам'ятки археології – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, шляхів, стародавні місця поховань, кам'яні скульптури, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів й археологічні знахідки, що є визначними пам'ятками національної культури і характеризують певні етапи історичного розвитку; пам'ятки містобудування й архітектури – унікальні ансамблі та комплекси, окремі об'єкти архітектури, а також пов'язані з ними твори монументальної скульптури й живопису, декоративно-ужиткового та садово-паркового мистецтва, природні ландшафти; пам'ятки мистецтва – визначні твори образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва; документальні пам'ятки – унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото-і фонодокументи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання», 1992).

Можна погодитися з О. Сухомлинською в тому, що «сучасні цінності – актуальна ідеологічна, ідейна проблема, проблема формування світогляду, що виступає інтегративною основою діяльності як окремого індивіда, так і будь-якої малої чи великої соціальної групи, колективу, нації, зрештою всього людства» (Сухомлинська, 2002: 106).

Суттєвим є висновок науковців про те, що «цінності» – зовнішні властивості предметів і явищ, які є об'єктом ціннісного ставлення людини (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, Ю. Школенко, А. Ятченко); внутрішній стрижень культури, об'єднуюча ланка всіх галузей виробництва, всіх форм суспільної свідомості (І. Жерносек); певні ідеї, погляди, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси; все те, що має для людини певну значущість, особистісний або суспільний сенс; загально-визнані переконання, до яких людина повинна прагнути; один із універсальних, поряд із ідеалами і нормами, компонентів людського буття; будь-який матеріальний або ідеальний предмет, ідея чи соціальний інститут, у ставленні до якого індивіди чи спільнота виробляють установку, яка передбачає повагу, прагнення до досягнення (Ян Щепанський); духовність, свобода і відповідальність (В. Франкл); життєдіяльність людей і соціуму (Г. Кузьменко, Г. Огюцкий); людський

феномен, яким позначаються предмети, речі, властивості і відношення в реальному світі, ідеї, норми, цілі й ідеали, явища природи і суспільні явища (М. Пірен).

У сучасному науковому розумінні поняття «цінності» ґрунтуються на ідеях інтегративності в системі окремого індивіда, будь-якої соціальної групи, нації, суспільства, людства. На думку В. Андрущенко, цінності є вищим критерієм для орієнтації у світі і опорою особистісного самовизначення. О. Вишневський вбачає, що цінності представляють ієрархічну систему ідеалів, фундаментальних понять і цілей, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування. В. Кремень переконує, що світ людини – це світ цінностей, який постійно оновлюється в процесі розвитку. Цінності для буття людини стверджують її універсальність, здатність виходити за межі окремого існування як природного, так і соціального. З. Карпенко доводить, що поняття «смысл» є еквівалентом поняття «цінність», що «дозволяє вести мову про ціннісно-смыслову сферу особистості як провідний методологічний принцип психології особистості». Т. Титаренко розглядає цінності крізь призму життєвого світу особистості, відповідно до якої будується життєвий світ.

Одним із напрямком визнання цінностей є духовність, що полягає у специфічному способі людського існування; цінності морального вибору вчинків та поведінки; цінності життя і його змісту; індивідуально-соціальної, структури діяльності. Так, І. Галецька, І. Семків призначення духовності знаходять у різноманітних формах повсякденного існування, що пронизує різні цінності окремих груп, як через спілкування з природою, так і через допомогу іншим.

Ф. Лерш, звертаючи увагу на категорії цінностей, особливе значення звертає на вікові періоди життя особистості: життєві цінності (потяги, бажання, задоволення, прагнення до діяльності та переживань); цінності власної значимості (прагнення до самозбереження, воля до влади, прагнення бути визнаним і честолюбним); цінності смислу (захоплення будь-чим, що надає смисл переживанням і діям, готовність контактувати

з іншими, еротична любов, потяг до творчості, інтереси, ідеали та пошук абсолютного, а також осмислене прагнення віддавати себе на службу оточуючому світу) (Лерш, 2001: 165).

В педагогічних дослідженнях склалися певні погляди на класифікацію цінностей: за об'єктом засвоєння – матеріальні, морально-духовні; за метою засвоєння – егоїстичні, альтруїстичні; за рівнем узагальненості – конкретні, абстрактні; за способом вияву – ситуативні, стійкі; за роллю в діяльності людини – термінальні, інструментальні; за змістом діяльності – пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.); за приналежністю – особистісні (індивідуальні), групові (колективні), суспільні, загальнонародні (національні), загальнолюдські (Долинська, 2008: 33).

Отже, виходячи із наведених визначень, можна констатувати, що цінності – це, з одного боку, властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання, тобто суспільно значущі уявлення про добро, справедливість, патріотизм, любов та ін.; вони є еталоном, ідеалом для людей і, зазвичай, не піддаються сумніву, але видозмінюються (суспільний аспект). З іншого боку – певна структура особистості (особистісний аспект), що виражається ціннісними орієнтаціями, установками, відношенням суб'єкта до предметів і явищ реальності (Паньків, 2021: 56).

Висновок. Аналіз опрацьованих нами наукових джерел дає підстави констатувати, що «цінності» як поняття визначається за різними аспектами такими як явища і процеси духовного чи матеріального характеру, що мають позитивну або негативну значущість для окремого індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому, здатні слугувати їхнім інтересам і цілям; ставлення людини, суспільства до об'єктів навколишнього світу. Перспектива подальших досліджень полягає у більш детальному уточненні та розширенні проблеми духовного зростання педагогічних працівників закладів дошкільної освіти шляхом активізації її внутрішніх ресурсів щодо ціннісного пізнання мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. 1026 с.
2. Федорова М. А. Моральні цінності особистості: сутність поняття та основні характеристики. *Проблеми освіти*. Київ, 2015. С. 105–109.
3. Паньків Л. І. Теоретико-методичні засади формування художніх орієнтацій старшокласників у процесі музично-театральної діяльності: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07/Київ, 2021. 608 с.
4. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації. Одеса: Астропринт, 2002. 221 с.
5. Северин Н. В. Цінності слов'янської культури. 2019. С. 174–176. URL: http://Press/43278/1/Severyn_Tsinnosti_slovianskoi_2019.pdf (дата звернення: 22.02.2023).

6. Фіхте Йоганн Готліб. Абсолютне обґрунтування права в дійсності / пер. з нім. В. Абашнік. *Практична філософія та правовий порядок*. Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. С. 331–334.
7. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466. *Верховна Рада України*, 1992. 12 серп. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/151809_151809
8. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді. *Педагогіка і психологія*. 2002. Т. 1. С. 105–110.
9. Лерш Ф. Розуміння особи у психології: навч. посіб./ за ред. Р.Трача, Г. Балла. Київ: Пульсари, 2001. С. 93–109.
10. Долинська Л. В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навч. посіб. Кам'янець-Подільський, 2008. 124 с.

REFERENCES

1. Filofskyi entsyklopedychny slovnyk (2002). [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Fedorova, M. A. (2015). Moralni tsinnosti osobystosti: sutnist poniattia ta osnovni kharakterystyky [Moral values of the individual: essence of the concept and main characteristics]. *Problemy osvity – Problems of education* (pp. 105-109). Vinnytsia. Kyiv [in Ukrainian].
3. Pankiv, L. I. (2021). Teoretyko-metodychni zasady formuvannya khudozhnykh oriantatsiy starshoklasnykiv u protsesi muzychno-teatralnoi diialnosti [Theoretical and methodological principles of the formation of artistic orientations of high school students in the process of musical and theatrical activities]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kavalero, A. A. (2002). Tsinnist u sotsiokulturnii transformatsii [Value in sociocultural transformation]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
5. Severyn, N. V. (2019). Tsinnosti slovianskoi kultury [Values of Slavic culture]. URL: http://press/43278/1/Severyn_Tsinnosti_slovianskoi_2019.pdf [in Ukrainian].
6. Fikhte, Y. H. (2000). Absoliutne obgruntuvannya prava v diisnosti [Absolute grounding of law in reality]. Kharkiv: Tsentri Osvitnikh Initsiatyv. [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyy reiestr natsionalnoho kulturnoho nadbannia» [On the approval of the Regulation on the State Register of National Cultural Property]. Retrieved from URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/151809_151809 [in Ukrainian].
8. Sukhomlynska, O. V. (2002). Tsinnosti u vykhovanni ditei ta molodi [Values in the education of children and youth]. Kyiv: A.P.N.U., 2002. [in Ukrainian].
9. Lersh, F. (2001). Rozuminnia osoby u psykholohii [Understanding the personality in psychology]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo "Pulsary" [in Ukrainian].
10. Dolynska, L. V. (2008). Psykholohiia tsinnisnykh oriantatsii maibutnoho vchytelia [Psychology of value orientations of the future teacher]. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn, O. V. [in Ukrainian].